

ВІДГУК

на дисертацію «Борис Якубський – дослідник, текстолог і видавець Лесі Українки» Радько Антоніни Володимирівни

Дисертація Антоніни Радько засвідчує невичерпність теми «розстріляного відродження» у всіх напрямах наукових студій, не минаючи й літературної критики й теорії літератури. Завдяки дослідниці постать неординарного українського філолога, віршознавця, шевченкознавця, одного із засновників лесезнавства Б. Якубського вперше стала у всій повноті, в контексті інтелектуальної атмосфери 20-х років. Добре продумана робота, виконана в непоспішливому, сказати б, академічному стилі, як того вимагають академічні предмет й об'єкт дослідження. При їх висвітленні цілком виправдано обрані відповідні методи – біографічний, бо йдеться про детальну фіксацію досі невідомого життєпису Б. Якубського, часто відшуканого в архівних збереженнях, а також досвід культурно-історичної, психологічної, філологічної шкіл, аби різnobічно розкрити його літературознавчу спадщину. Серед них доречно загадується мало вживана у наукових працях соціологічна методологія, очевидно, не тільки тому що науковець належав до теоретиків так званого «форсоцу», був «прихильником» марксо-ленінської естетики. Крім описово-хронологічного методу, зумовленого потребою дисертації, Антоніна Радько згадує й текстологічний, до можливостей якого майже не звертаються сучасні філологи. А жаль. Бо він, унеможливллючи різні домисли й вимисли, не тільки заглиблює науковця в достовірні документи, а й вимагає точного мислення.

Структура дисертація, назагал типова (вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел та додатки), має свою логіку, розвивається від дескриптивної експозиції й зав'язки, захоплюючи а аналітичне річище віршознавчі й шевченкознавчі розвідки Б. Якубського, аби нарешті вийти у простір основного матеріалу дослідження – лесезнавчого, якому присвячено два розділи. У них ідеться не тільки про різноманітну спадщину Лесі Українки в рецептивній концептуалізації дослідника, а й про механізми його видавничої діяльності, пов'язаної з реалізацією інтегрованих, солідних видань

письменниці, про технологію становлення персональної текстології письменниці.

Поступово розкриваючи біографію Б. Якубського, Антоніна Радько акцентує на різних інтригах цього питання, спробах дослідників дати відповідь, яка нарешті з'ясована в дисертації. Її авторкиня ретельно ретельно аналізує архівні документи, вербалні й невербалльні тексти, аби належно відреставрувати життєвий і науковий шлях науковця, починаючи від участі в Першій світовій війні, товариських стосунків «Архістарха» з «неокласиками», роботи в наркомосі й журналі «Книгар» (дослідниця припускає, що він тут дебютував як критик), обґрунтувати його мотиви філологічних інтересів, реалізованих в ІНО (ВІНО), у Вищому Музично-Драматичному Інституті ім. Лисенка, у Центральній Студії Мистецтва, пояснити його інтелектуальне піднесення у 20-і роки й згасання в наступні, частково поновлене в роки Другої світової війни (робота в газеті «Нове українське слово», в «Будинку учених». Антоніна Радько пов'язує таку не тільки з непростими тогоджими соціально історичними обставинами, а вдачею літературознавця, не скильного на спротив, на вольові рішення. Особливого значення дослідниця надає архівній кримінальній справі Б. Якубського за № 43336, вбачаючи в ній «документальне свідчення про його трагічні та важкі роки життя у непросту епоху» (с. 33), фінал фатальної долі науковця. У дисертації простежено його еволюцію від критичних публікацій в «Книгарі» або в «Червоному шляху» до ґрунтовних літературознавчих студій як шлях «академічного літературознавства» на перетині його класичних й модерних тенденцій, неприйняття в ньому анальфабетства. Важливий момент, підкреслений у дисертації: Б. Якубський вступав на терени літературознавства як послідовник філологічної школи В. Перетца, як формаліст, був послідовником медієвіста, досліджуючи на основі статистичного аналізу поетику Т. Шевченка («Із студій над Шевченковим стилем»), зокрема метрику, ритміку, евфоніку та строфіку, дійшов висновку, що, крім народного розміру й силабіки, творам поета властивий «метротонічний» чотиристопний ямб («Наука віршування»), що спростувало уявлення про «просту» шевченківську версифікацію, викликало полеміку, зокрема із С.

Смаль-Стоцьким. Соціологічний метод був застосований при аналізі шевченківського епітета як свідченням соціальних явищ. То вже був прояв «форсоцу».

Але лейтмотивом літературознавчих досліджень Б. Якубського стала не творчість Т. Шевченка, потребою повного видання яких він переймався, як і проблемою шевченкознавства. Та й не теорія версифікації, хоч «Наука віршування», акцентована на віршовому ритмі, античному (метричному) й новому (тонічному) віршуваннях, евфонії й строфіці, вважається знаковою (Наталя Костенко), сприймається як підсумок академічних знань про український вірш початку ХХ ст. (с. 73). Можна собі припустити, на який перспективний шлях ступив Б. Якубський. Тут варто було б провести порівняльний аналіз цієї праці з виданнями «Теорія поезії» (1921) С. Гаєвського, «Елементарні закони версифікації» (1921) М. Йогансена, «Поетика» (1923) Д. Загула, поетична й віршознавча діяльність якого минулого року висвітлена в дисертації «Дмитро Загул як поет і перекладач» Юлії Прокопчук. Антоніна Радько, виходячи з реалій наукових інтересів Б. Якубського, розглядає і шевченкознавчі, і віршознавчі студії як етап переходу до лесезнавчих досліджень цього науковця, який, зінтегрувавши попередні спорадичні студії, виробив власну концепцію. Занепокоєний низьким рівнем знання творчості Лесі Українки навіть в наукових колах, він своїми публікаціями й видавничими справами поновив історичну справедливість. Окраслив три періоди еволюції письменниці (лірика, поеми й художня проза, драма) від сентиментально-романтичного до неоромантичного стилю, креативну атмосферу формування її художньої свідомості, виявив шість основних тем її лірики, зосередженої, на думку дослідника, переважно на жанрах думи й елегії разом з романом (до речі, запроваджений Є. Гребінкою, жанр поширився не на межі XIX–XX ст., як зазначено на с. 98, а в оточенні Харківської школи романтиків, у творчості В. Забіли, Т. Шевченка), легенди з ліричним обрамленням, ліричного листа, з'ясував, що мотив кохання менш їй властивий, нарахував сорок віршів про місію поета, дослідив, спираючись на власний досвід в «Науці віршування», новаторську специфіку віршування з

трискладовими розмірами, розмаїтою строфікою (20 різних строфічних форм) та римуванням, багатою евфонією, обґрунтував перехід авторкині до білого вірша з п'ятистопним ямбом, вказав на особливість архітектоніки – різновидну циклізацію поезій (15 циклів), висвітлив ознаки образної системи.

Антоніна Радько, досліджуючи наукову лабораторію Б. Якубського, зорієнтовану на об'єктивне розуміння й інтерпретацію літературних текстів, показує, як він, на відміну від інших критиків, спромігся поцінувати прозу Лесі Українки (19 творів) як закономірну в її багатогранному творчому доробку. Така можливість аналізу з'явилася завдяки появи 7-ми й 12-ти томним виданням письменниці, до яких був безпосередньо причетний дослідник, розглядав її «епічний талант» в типологічному ряді Ольги Кобилянської, В. Стефаника, В. Винниченка, означив ранній (етнографічно-реалістична школа) та пізніший (драматизація, неоромантизм) періоди її прози, яку літературознавець ретельно проаналізував, слушно вважав переломним в стилевих пошуках повість «Жаль» та інші оповідання з психологічною домінантою, зокрема незавершене – «Помилка».

Апелюючи до зробленої Б. Якубським (суголосно з М. Зеровим, П. Филиповичем, М. Драй-Хмарою) високої оцінки драматургії Лесі Українки як «синтезу світового та національного, історичного й культурно-мистецького досвіду» (с. 111), як літературна форма, що «найбільше відповідала природі її творчості» (с. 113), Антоніна Радько разом із дослідником простежує його шлях аналізу цього літературного роду з жанровими різновидами, виявляє перші зацікавлення письменниці театром, нахил її художнього мислення до драматургійності, що позначилася на ліриці й прозі, спростовував уявлення про «несценічність» та «екзотичність» її драм, що сягали, на його переконання, європейського й світового рівня, що потребує відповідного, інтелектуально зрілого реципієнта, на чому наголошував ще М. Зеров у журналі «Книгар» (1918). Шкода, що дослідниця, мимохідъ пославши на лексему «несценічність» драм Лесі Українки (с. 114), обійшла його «фігурою умовчування», інакше пояснила б, чому прихильник соціологічних стандартів Б. Якубський маркував психологічну драму «Блакитна троянда» як

«мелодраматичну й малосценічну». А йшлося про її провал на кону театру М. Кропивницького (1899), тому що її грали в традиціях корифеїв, а не нового театру, тому що в ній йшлося не соціальну проблематику чи власне мелодраматичну фабулу, а про особистісні людські страждання, зумовлені фатумом людських недуг. Відтоді й пішла легенда про Lesendram'и Лесі Українки, тому ще не трапилося талановитого режисера, який би міг би вдихнути в них сценічне життя, крім «Лісової пісні», яку дослідник вважав, безперечно, вершинним твором. Леся Українка, на думку Б. Якубського, який солідаризувався з І. Франком, почалася як драматург з драматичної поеми «Одержаніма». Дослідника цікавив (як і М. Драй-Хмару) не так особистісний контекст твору, як тематичний, сюжетний, композиційний аспект, констатував, що його жанрове визначення – «найточніше». Науковець наголошує на перспективах експериментальних інтенцій Лесі Українки, що позначилися на «Осінній казці», яку авторкиня назвала «фантастичною драмою» і яка накреслила концепцію «волі» властиву наступному, неоромантичному етапу творчості письменниці, сильної невгнутої особистості, по-різному представленої в драмах «Адвокат Мартіан», в драматичних діалогах «Три хвилини», «В дому роботи, в країні неволі», «Айша та Мохаммед», в драматичному етюді «Йоганна, жінка Хусова». Від пильного ока Антоніни Радько не приховалися намагання Б. Якубського, який оглядався на панівні марксо-ленінські догмати, соціологізувати вчинки персонажів, обережно трактував символіку драматургії письменниці, особливо драми «Оргія». Звершуючи аналіз п'єси, він застосував риторику радянської критики, мовляв, твори Лесі Українки репрезентували «могутню агітаційну зброю», коли насправді йшлося про деградацію грецьких мистців, змушених обслуговувати римських завойовників, пошуки протистояння їй та чужинцям. Явно українські паралелі завжди обачний дослідник, поглядаючи на марксистські застереження, не міг озвучити.

Б. Якубський, посилаючись на недооцінення літературно-критичної діяльності Лесі Українки, доклав зусиль, аби заповнити цю рецептивну «білу пляму», мотивував звернення письменниці до такої інтелектуальної сфери

браком фахової критики. Дослідник в ґрунтовних статтях «Леся Українка як літературний критик», «Леся Українка як літературний критик», акцентуючи на співвідношенні принципів правди й краси, що бентежили Лесю Українку, її розумінням біографії письменника, особливо новаторським осмисленням жанру утопії, знову ж схилявся до соціологічного розуміння художнього тексту, що, на його думку, найбільше позначилося на статті письменниці «Два направления в новейшей итальянской литературе», в якій він виявив і власне літературні (компаративні) акценти – вплив, стиль, запозичення, не поділяв небажання авторкині ділити твір на зміст і форму. Для Б. Якубського особливе значення мали дві статті Лесі Українки («Малорусские писатели на Буковине» та «Винниченко» – назва Б. Якубського), в яких розкрито панораму літературного життя в Україні межі XIX–XX ст., зокрема творчості Ю. Федъковича, В. Стефаника, Ольги Кобилянської, В. Винниченка, динаміка стилювих тенденцій, характеристика неоромантизму, антитетичного натуралізму, про що йшлося і в статті «Європейська соціальна драма кінця XIX століття». Оглядаючи критичну рецепцію Б. Якубського критичної рецепції Лесі Українки, Антоніна Радько цілком слушно зауважує його намагання «прив’язати» її літературно-критичні праці до «марксівського світогляду», але її висновок звучить досить несподівано: «Написане Б. Якубським витримало випробування часом» (с. 139). Вона посилається і на радянське і на пострадянське літературознавство. Проте навряд чи йдеться про марксоленінський соціологізм, який штучно підтримувався за комуністичного режиму тому й не пройшов історичного випробування.

Неабиякий інтерес викликає Третій розділ дисертації, присвячений детально фіксованій видавничій діяльності Б. Якубського, що має не так пізнавальне, як концептуальне значення, адже показує дослідника творчості Лесі Українки як безпосереднього, активного реалізатора 7-томного й 12-томного видань її літературної спадщини («Книгоспілка»), в яких було враховано не завжди вдалий досвід попередніх видань (1914, 1918, 1920). Антоніна Радько детально розкриває діяльність «редакторської кухні», в якій активно працювали заохочені Б. Якубським К. Квітка, С. Єфремов, А.

Ніковський, В. Міяковський, П. Филипович, Г. Голоскевич, О. Бургардт, О. Гермайзе, М. Доленко, Ол. Дорошкевич, М. Зеров, М. Йогансен, Ю. Меженко, В. Підмогильний, Г. Хоткевич та ін., простежує рух від підготовки видань до його що-томних публікацій, висвітлює надзвичайно копітку роботу над рукописами й першодруками письменниці, епістолярію Лесі Українки, Олени Пчілки, К. Квітки, Ольги Косач-Кривинюк та ін., з'ясування обставин написання того чи того твору, пошуків об'єктивних інтерпретацій. Особливе значення у здійснені 7-титомника випадало К. Квітці, який вимагав від авторського колективу послідовного дотримання високої текстологічної культури упорядкування, аналізу й коментарів. То був фаховий шлях до академічного 12-томного, якісно поліграфічного видання творів письменниці, що-тому забезпеченого також фаховими статтями Б. Якубського, А. Ніковського, П. Филиповича, І. Шаровольського, М. Драй-Хмари, О. Бургардта, П. Руліна, О. Білецького та ін., які дотримувалися принципів об'єктивного академічного літературознавства, хоч іноді мусили робити реверанси в бік марксо-ленінських догматів. Була проведена колосальна науково-видавнича робота провідних філологів-лесезнавців, яку так любовно висвітлила Антоніна Радько. Вона простежила неоднозначну долю цього видання у видавничому Товаристві Ю. Тищенка й А. Білоуса, відродженному на початку 50-х років (США), достатньо пояснила причини певних непорозумінь з приводу оновленого 12-титомника.

Апогеєм дисертації, її кульмінацією постає завершальний підрозділ «Становлення персональної текстології Лесі Українки» Третього розділу. Очевидно, така назва – невипадкова, адже йдеться про неповторну ідіографію письменниці. У підрозділі означенено основи наукової вартості лесезнавчих та інших студій Б. Якубського, який, засвоївши потужну текстологічну школу В. Перетца, створив власну, розробив її засновки, що полягають у копітковому вивченні конкретних текстів, їх історії та видання, ретельному аналізуванні начерків, авторських свідчень, листувань, правок, цензурних й редакторських втручань, чорнових й білових рукописних варіантів, автографів, першодруків, передруків, датування, волі автора та її порушень. Антоніна Радько наводить

чимало яскравих прикладів адекватного прочитання різноманітних творів Лесі Українки, що здійснив Б. Якубський, заглиблюючись у творчу лабораторію письменниці, в простір сюжетотворення, композиції, образної системи тощо.

Дисертантка, перейнявшись академічним стилем наукових студій, дотримується статечності у своєму дослідженні, аби розкрити різноманітну повноту літературознавчої постаті Б. Якубського, тому не завжди вдається до дискусії з деякими його положеннями, які іноді її не задовольняють. Вона, наприклад, делікатно поправляє авторитетного літературознавця, що жанр драматичної поеми Лесі Українки могла би «запозичити» не тільки з творчості А. Мюссе, бо знаходила його й у В. Гюго, й у Г. Ібсена (с. 119), тобто з практики європейської нової драми. Погоджуючись з припущенням Б. Якубського про слід драми «Іридіон» І. Красицького в драмі «Оргія» Лесі Українки, зважаючи навіть застереження дослідника проти зловживання впливів на творчість письменниці, Антоніна Радько напівнатяком уточнює, що «йдеться не так про використання чужого сюжету й перетворення його на своєрідний лад, як про ідейний зміст та естетику творчості поета, що резонувала з ідеологією й мистецькими критеріями Лесі Українки» (с. 126). Надто «муляють» соціологічні матриці в судженнях філолога, зокрема при неадекватному накладання на літературний текст, що мусив, як неодноразово помічає дисертантка, робити реверанси в бік марко-ленінської доктрини. Однак вона ніби лишає поза увагою однозначні твердження літературознавця, що події в «Осінній казці» (як і в діалозі «Три хвилини») зумовлені політичними подіями в Росії 9 січня 1905 р. (Петербург), дарма що письменниця тоді перебувала під враженнями інших, рясно наведених в дисертації подій у Тифлісі як перед 9 січням, так і після. Не відповідає текстуальним реаліям поняття «утопія» в статті «Утопія в белетристиці», яке в тлумаченні Б. Якубського постає не чим іншим, як паралельний «соціалізм» (с. 134), тому, мовляв, «читач повинен зрозуміти, що авторові статті соціалістичний ідеал не здається вже таким далеким», хоч Лесі Українка мала на увазі інші речі. У кращому разі Антоніна Радько посилається на слушні думки інших дослідників, зокрема Світлани Кочерги, яка спростовує прив'язку драми «Адвокат Мартіан»

«Адвокат Мартіан» до «пореволюційних рефлексій, що призводять до спрощення та вульгаризації тексту». Соціологічний метод при дотриманні відповідних меж спрацьовує і при літературному аналізі, але не тоді, коли він накладається на художній текст, не враховуючи його специфіки. Тому твердження Б. Якубського, ніби синтезуючим принципом і методом літературознавства називав соціологічний, чи марксівський метод (с. 78), що стиль – «соціально обумовлений» (с. 142), не відповідають сутності літератури і потребують спростувань, адже принаймні стиль, крім «пролетреалістичних» й «соцреалістичних» модифікацій, спричинений іманентними художніми й естетичними, а не позахудожніми процесами, які можуть бути пов’язаними і з соціальними, але опосередковано. Марксівська запона перешкодила йому проаналізувати драматичні поеми «У пущі», бо в ній обстоювалося право митця бути собою, а не обслуговувати позахудожні інтереси, «Бояриня», в якій показана загроза поглинання українського світу російським, що висвітлив М. Драй-Хмара, тому твір зазнає спотворення, коли його пояснювати «необізнаністю Лесі Українки з побутом України, певним віддаленням її від українського життя внаслідок хвороби». Не відповідає дійсності уявлення Б. Якубського, ніби Леся Українка «з сентиментально-народницької поетки» з часом перетворюється на авторку «з європейською тематикою та марксівським світоглядом». Дослідник ніде згадував вишуканого салону «Плеяда», що заснували «народники» Олена Пчілка, М. Старицький, М. Лисенко не тільки для своїх дітей Лесі Українки, Михайла Обачного, Людмили Старицької, В. Самійленка та ін., де панував «аристократизм духа», в якому формувалися майбутні письменники, організовували різні конкурси на твори про певний предмет, який виконував сюжетотвірну функцію, позначився на передусім на прозі Лесі Українки, визначив композиційну інтригу не тільки повісті «Жаль», де соціальні явища стали розповідним тлом, чого не помітив соціолог Б. Якубський. Між батьками й дітьми, народниками-реалістами й модерністами не було протистояння, радше спостерігалося притягування–відштовхування, творчі дискусії.

Б. Якубський значно переконливіший, коли оперував засобами формалізму, коли, якщо вжити пораду герменевта Г.-Г. Гадамера, ідуть не від себе, не від доктрини, а від тексту, знаходячи в ньому відповідні ключі декодування, не накладаючи на нього чужорідних матриць, тобто подаючи їх такими, якими вони є. Що й робив Б. Якубський – автор новаторських праць «Наука віршування», «До “реабілітації” форми в мистецтві», «Форма поезій Шевченка», «Проблема літературної еволюції», на практиці вдаючись до текстологічного аналізу. Тут замало посилання на О. Сінченка, який проаналізував формалістські студії вченого. Мимобіжне згадування «форсоців», до яких належав дослідник, присутніх в письменстві середини 20-х років, бажано було б розширити і з'ясувати сутність цього гіbridного явища, його відмінність від «чистих формалістів», які групувалися при «Музагеті», або таких представників, як А. Ніковський чи М. Йогансен, вияснити відмінність українського формалізму від російського, простежити їх зв'язок з лінгвопсихологічним вченням О. Потебні й концепціями філологічної школи В. Перетца, з якої виріс Б. Якубський, як і П. Филипович, М. Драй-Хара, О. Бургардт, Л. Білецький. Принаймні вічна, як світ, проблема змісту форми, якою переймався не тільки Б. Якубський (с. 78), набула загострення завдяки формалістам, сягнула інтерпретаційних крайностів у футуристів.

Спорадично й принаїдно наведені зауваження не поменшують значення праці Антоніни Радько, яка, обстоюючи принципи академічної науки, не тільки поновила неординарну постать Б. Якубського в історії української літератури й теорії літератури, одного із засновників лесенавства, неодинарного текстолога, віршознавця й шевченкознавця, а й розкрила секрети наукової лабораторії дослідника, який поєднував свої дослідження з практичною, видавничою діяльністю. Завдяки йому творча спадщина Лесі Українки ввійшла в літературний обіг в повному обсязі. Тому відкривавча робота Антоніни Радько має неабияке значення для осмислення й подальшого аналізу української аналітичної думки, розуміння письменства в рецептивному дзеркалі літературознавства. Основні положення дисертації апробовано на багатьох наукових конференціях, висвітлено у 17 основних (із них дев'ять – у наукових

фахових виданнях України; одна – в міжнародному фаховому виданні та семи додаткових) публікаціях.

Дисертація «Борис Якубський – дослідник, текстолог і видавець Лесі Українки» (обсяг основного тексту – 192 ст.) відзначається оптимальним володінням науково-теоретичним інструментарієм, аргументованістю узагальнень, тез і положень, вагомістю отриманих висновків, відповідає всім вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24. 07. 2013 р. №567 (зі змінами). Усе вищезазначене засвідчує, що Антоніна Радько як автор дисертації «Борис Якубський – дослідник, текстолог і видавець Лесі Українки» та відповідного автореферату з порушеними в ній важливими для історії українського літературознавства проблемами, конструктивним їх розв'язанням має підстави на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

11. 11. 2019 р.

Ковалів Ю. І. – доктор філологічних наук,

професор кафедри новітньої української літератури

Інституту філології

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

ПІДЛІС ЗАСВІДЧЕННЯ
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР
КАРДУЛЬНА
11. 11

